

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Ибрагимов Аъламжон
Амриллоевич

Самарқанд вилояти педагогларни янги методикаларга ўргатиш
миллий маркази директори, педагогика фанлари доктори
aibragimov74@mail.ru

ЎҚИТУВЧИЛАРДА КОГНИТИВ СИФАТЛАРНИНГ РИВОЖЛАНГАНЛИК ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Ўқитувчиларда когнитив жараёнларни фаоллаштиришга қаратилган технологияларни қўллашда, аввало, улардаги мавжуд когнитив сифатларнинг ривожланганлик даражасини аниқлаш лозим бўлади. Ушбу мақолада когнитив сифатларнинг ривожланганлигини ўрганишга доир тажрибасинов ишлари(2021)да олинган сўровнома натижалари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: механизм, сўровнома, когнитив мобиллик, когнитив визуаллаштириш, когнитив эгилувчанлик.

Мақтаб таълими тизимида когнитив механизмларни такомиллаштиришга доир олиб борган тадқиқот ишларимизнинг асосий стратегияси сифатида ташкилий-педагогик шарт-шароитларни амалга ошириш натижасида ўқитувчилар когнитив фаолиятининг тизимлашуви, мотивациясининг ортиши, креатив, инновацион, психологик, методик компетентлиликнинг фаоллашуви, касбий саъй-ҳаракатларига нисбатан онгли муносабатининг ўзгариши, миссиясини тушуниши, ўқув мақсадларига эришишда қўлланиладиган воситаларга муносабати ва рефлексив кўникмаларининг ривожланишига ижобий таъсирини кузатиш белгиланди.

Тажриба-синов ишларини ўтказиш учун майдончалар сифатида Самарқанд, Қашқадарё, Навоий, Наманган, Хоразм вилоятлари ХТХҚТМОҲМлари танлаб олинди ва унда 653 нафар тингловчи қатнашди (4.1-расм). Тажриба-синовни ўтказиш шакли ва методлари когнитив

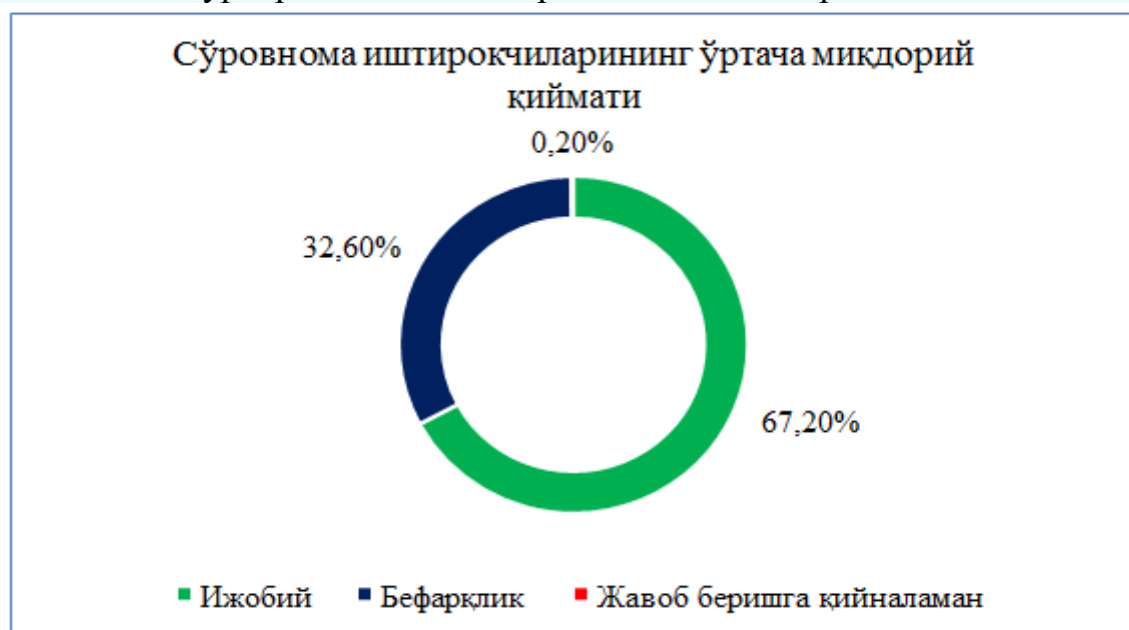
механизмларнинг бир неча йўналишда тадқиқ ва таҳлиллаш орқали амалга оширилди.

Ўқитувчиларда когнитив сифатларнинг ривожланганлигини ўрганишга доир сўровнома таҳлили.

Тадқиқотнинг мақсади – умумтаълим мактаблари ўқитувчиларида мобиллик, эгилувчанлик ҳамда визуаллаштириш каби когнитив сифатларнинг ривожланганлик даражасини аниқлаш.

Тадқиқот методи – ўз фаолиятига нисбатан онгли муносабатини аниқлашга қаратилган сўровнома.

Мазкур сўровнома мазмунини ўқитувчи когнитив сифатларининг асоси бўлган касбий фаолиятига нисбатан мобиллигини акс эттирувчи ноодатий вазиятларга мослашувчанлик, уларга тезкор оптимал ечим топиш, касбий эҳтиёжларини англаш, замонавий талабларга тайёрлик, шунинг билан биргаликда, ўқув жараёнини визуаллаштира олиш, когнитив эгилувчанлик ташкил этади. Танланган жавобларни ўрганиш натижалари бугунги тез ўзгарувчан, глобал ўсишни талаб қилаётган таълимда ўқитувчининг ҳиссаси ва натижадорлигини белгилаб олиш ҳамда уларга методик хизмат кўрсатишнинг такомиллашган турларини аниқлаштириш имконини беради.

1-расм. Когнитив сифатларга доир сўровноманинг умумий кўринишдаги ўртача натижаси.

Умумий ҳолатда ушбу тажриба-синов йўналишида иштирок этган ўқитувчиларнинг катта қисми (67,2 %) когнитив мобиллик ҳамда визуаллаштириш қобилиятига эга эканлиги, ўз фаолиятига инновацион, креатив, методик, педагогик-психологик, коммуникатив ёндашишга интилиши ва давр талабларини маълум даражада эплай олишига мотивацияси мажудлиги, эгилувчанлик, муваффақиятга ишонч, ўз устида ишлашга тайёрлиги аниқланган бўлса, фаолиятига нисбатан биров бефарқ, маълум бир қолипда фикрлайдиган, янгиликлардан мажозий маънода кўрқадиган, аниқроқ таъкидлаганда, касбига

нисбатан жавобгарликни ўзида эканлигини тан олишни хоҳламаган респондентлар 32,6 % ни ташкил этди. Қолган 0.2 % иштирокчилар жавоб беришга қийналишларини билдиришган (1-расм).

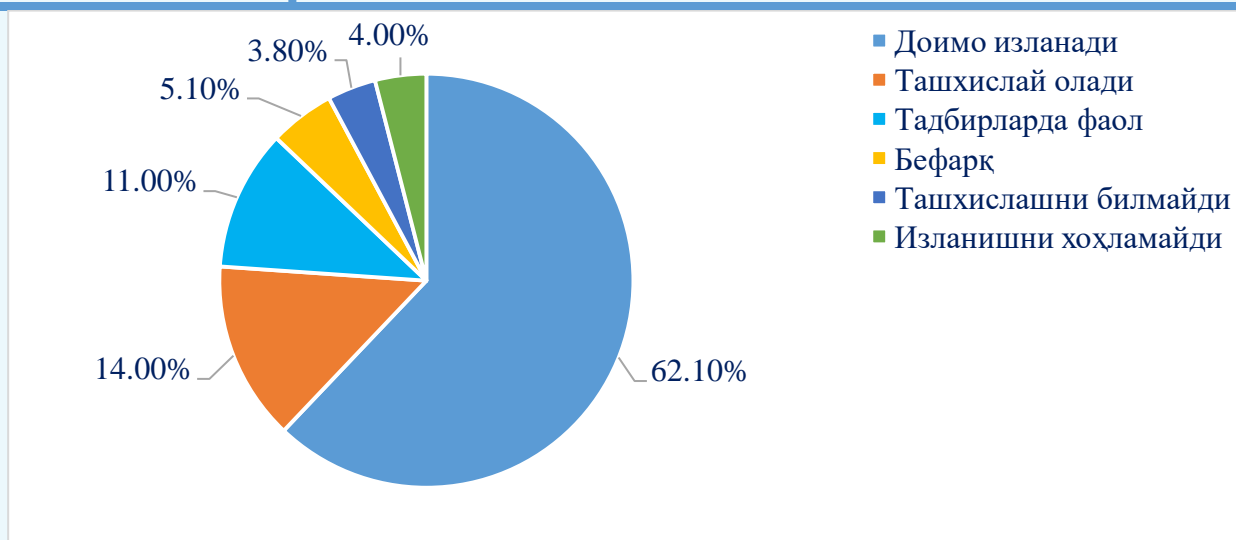
Ўқитувчиларнинг когнитив сифатлари даражаси ҳар бир савол ва унда белгиланган жавоблар нисбатида таҳлил қилинганда, қуйидаги фоиз кўрсаткичлари аниқланди:

- касбий фаолиятидаги ўзгаришларнинг (ҳужжатлардаги янгиликлар, дастурлар, ёндашувлар ва б.) қабул қилиниши, яъни когнитив мобиллик доирасидаги инновацион компетентлигини аниқлашга оид биринчи саволга ўқитувчиларнинг 63,4 %и бу касбий ривожланишга туртки беришини ижобий қабул қилишини таъкидлаган бўлса, 11,9 %ида янгиликларга бефарқлигини, 11,04 % ўзгаришлар фаолиятини қийинлаштиришини, 6,8 %и аниқ айта олмаслигини, 3,8 % иштирокчи ўзгаришларни ортиқча қоғозбозлик деб қабул қилишини, қолган кўрсаткичдагилар эса жавоб беришга қийналишларини ифодалашган (2-расм);

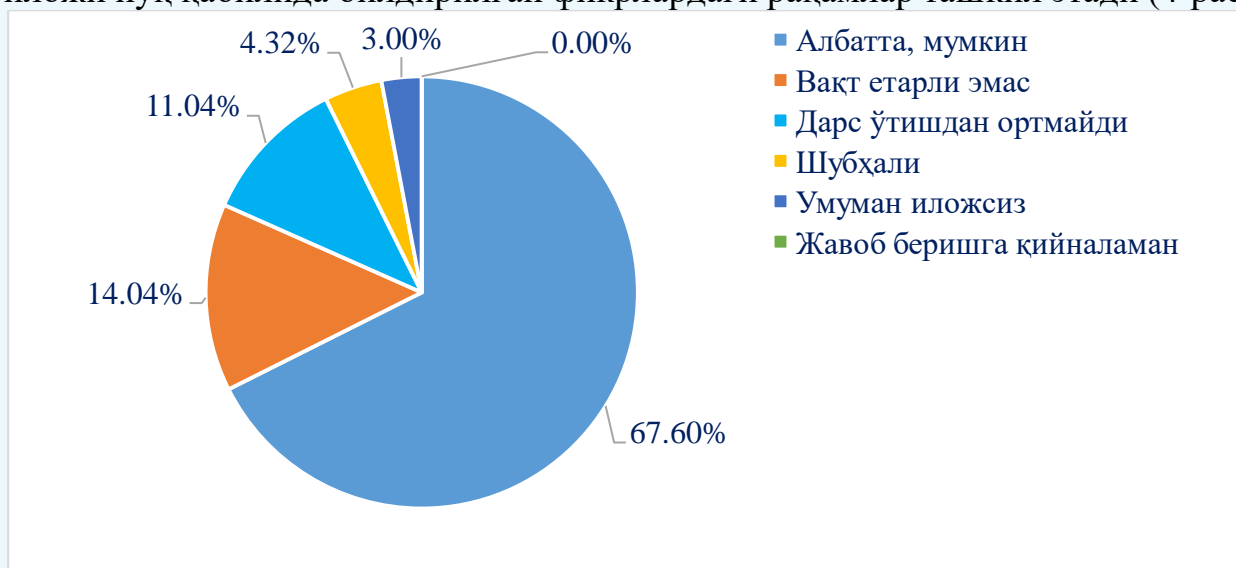
2-расм. Ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида содир бўладиган ўзгаришларга муносабати

- касбий эҳтиёжларини ҳис қилиш, англаш борасидаги савол кўрсаткичлари мобиллик даражасига кўра: 62,1 % англайди ва доимо изланади, 14 % ўзини ташхислаш воситаларидан фойдаланади, 11 % касбий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган методик тадбирларда фаол қатнашади, 5,1 % респондентлар буни аниқлаш учун бошқа шахслар масъуллигини эътироф этишади, қолганлари эса ташхислашни билмаслигини ва олий таълимда ўзлаштирган билимлари етарли, деб қарашлари маълум бўлди (3-расм);

3-расм. Ўқитувчиларнинг касбий эҳтиёжларини ҳис қилиш ва англаш тизими

- ўқитувчининг мотивацияси ва интилиши лозим бўлган ижобий маънодаги “ютуқлар чўққи” сени англагувчи сўровдаги мобилликнинг юксалиш ҳолати ифодаланган таҳлилда: 67,6 % ўқитувчи “Албатта, мумкин”, деб жавоб беришган бўлса, вақт етарли эмаслигини таъкидлаган респондентлар 14,04 %ни, ўз дарсларига тайёргарлик ва уни ўтишдан ортмасликларини сабаб қилганлар 11,04 %ни, қолган кўрсаткичларда амалга ошишига шубҳа бор ёки умуман иложи йўқ қабилида билдирилган фикрлардаги рақамлар ташкил этади (4-расм);

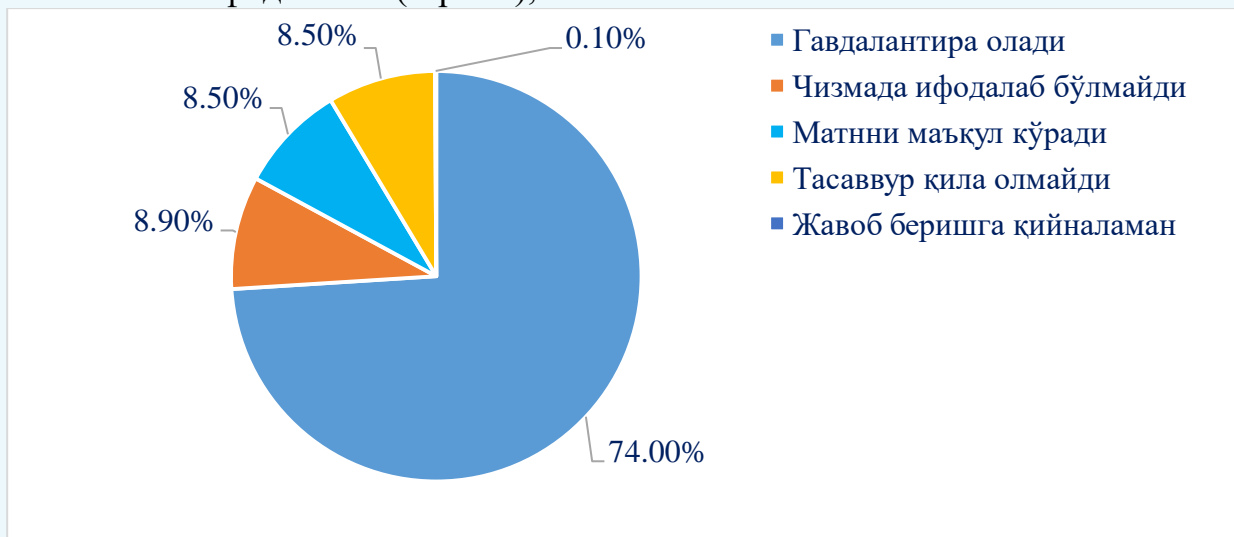

4-расм. Ўқитувчининг янгиликларни қабул қила олиш ва яратилган имкониятдан фойдаланишга муносабати

- ўқитувчидаги когнитив мобилликни намоён қилувчиси касбий-педагогик қиёфаси(шахсий интегратив сифатлар, турли вазиятларда сермахсул ҳаракатини ифодаловчи)га доир савол, жавоб вариантларисиз тақдим этилиб, тингловчининг ўз фикрини билдириши таклиф этилганда, ўртача ҳисобда 71,6 % ўқитувчилар ўзларининг мослашувчан, киришимли, янги вазиятларда ҳам касбига содиқлик билан хизмат қилишларини, ўзларини кўрсатишга ҳаракатини эътироф этишган,

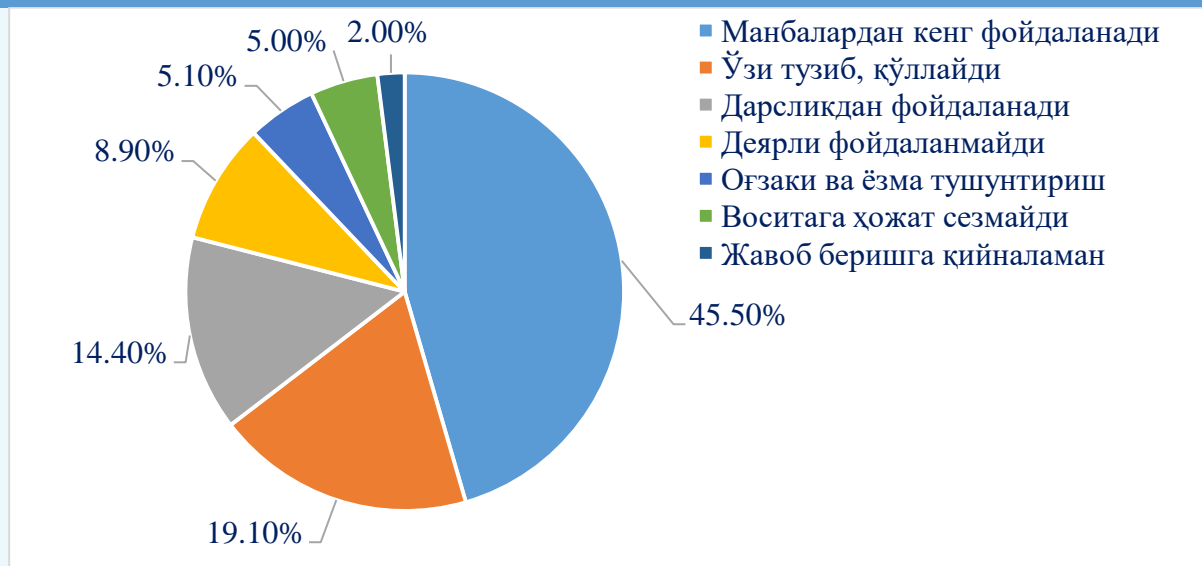
қолган иштирокчиларда бундай ҳолатларга нисбатан аниқ жавоб йўқ ёки салбий муносабатни кўрсатувчи жавоб ифодаланган;

- визуаллаштиришга қаратилган, ўз фанига нисбатан кўргазмали қуроллар, расм, тасвир орқали тасаввур даражасини акс эттирувчи саволда 74 % ўқитувчи фанига оид ўқув материалларини аниқ гавдалантира олишини билдиришган бўлса, 8,9 % ўз фанининг мурккаблигини ва чизмада ифодалаб бўлмаслигини, 8,5 %и матн кўринишда тақдим этишни маъқул кўриши, 8,5 % ўқитувчи визуаллаштиришга ҳаракат қилиши, аммо тасаввур доираси нисбатан тор эканлигини ифодалаган (5-расм);

5-расм. Ўқитувчининг когнитив визуаллаштиришга киришиш компетентлиги

- дарс давомида ўқув материални визуал тақдим этишдан, масалан, идрок харитаси, диаграмма, инфографика ва бошқа воситалар орқали тақдим қилишдан фойдаланишга доир мурожаат учун 45,5 % респондент турли манбалардан топишини ва кенг фойдаланишини, 19,1 % ўзи тузиб дарсларида қўллашини, 14,4 % фақат китобда, яъни дарсликда мавжудларидан фойдаланишини, 8,9 % ўқитувчи деярли фойдаланмаслигини, қолган фоизлардаги иштирокчилар оғзаки ва ёзма тушунтиришнинг ўзи етарлилигини, шунингдек, дарси учун бундай воситаларга ҳожат сезмайдиганлари мавжудлиги борасидаги жавоблар баъзи ўқитувчиларнинг замон билан ҳамнафас бўлишни ёки янгиликлардан сесканишини кўрсатувчи ачинарли ҳолатни ифодалаган жавоблар бўлди (6-расм);

6-расм. Ўқитувчининг ўқув материалларини визуал тақдим қилиш имкониятлари.

- шунингдек, ўқитувчиларнинг дарсларни визуаллаштириш, кўرғазмали қуроллар орқали тушунтириш қанчалик зарурлиги борасидаги ўз фикрларини, дунёқарашларини аниқлаш мақсадида фақат изоҳ сўралган саволга кўрғазмалилик фойдали, жуда зарур, самарали натижа беради, мазмунидаги умумий жавоблар 79,8 %ни ташкил этган бўлса, қолган фоизни кўрғазмалилик учун замонавий шароитлар яратиб бериш кераклиги(проектор, смардоскалар)ни сўраганлар ва кўрғазмали воситаларсиз ҳам дарсни яхши тушунтириш мумкинлигини билдирганлар ташкил қилади;

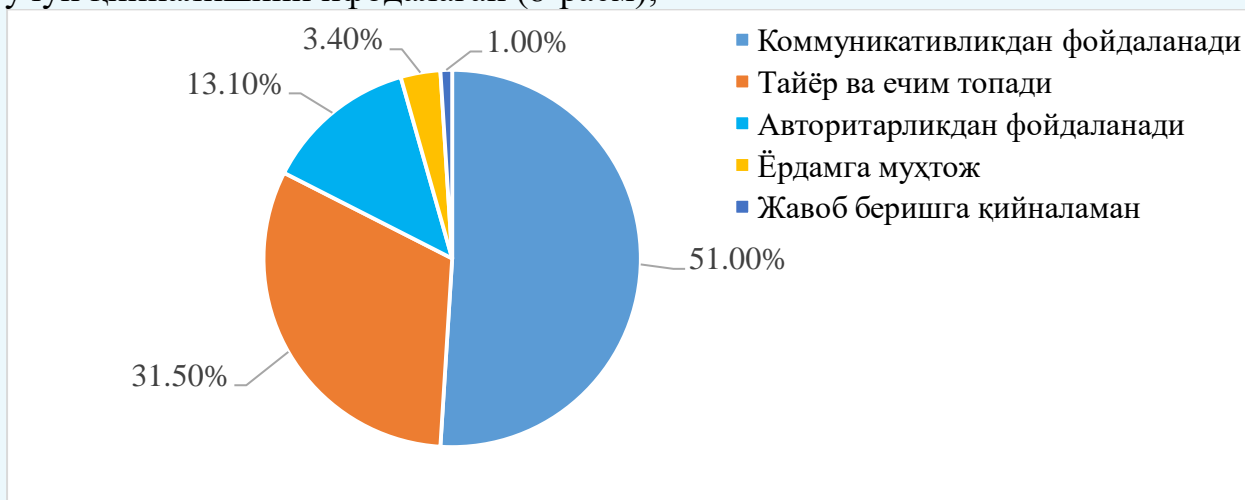
- когнитив визуаллаштиришда, тасаввур ва идрок, ассоциацияни ривожлантиришда китоб ўқиш муҳим бўлиб, бу борадаги сўровга унчалик эмас, лекин ўқиб туришини 61,7 %, жуда кўп ўқишини 27,6 %, дарси кўплигидан вақт етишмаслигини 6,8 %, ўқишга эҳтиёж сезмаслигини ва умуман ўқимаслигини 2,1 %, жавоб беришга қийналишини 1,7 % тарзидаги таҳлил аниқланган (7-расм);

7-расм. Ўқитувчининг китобхонлик даражаси

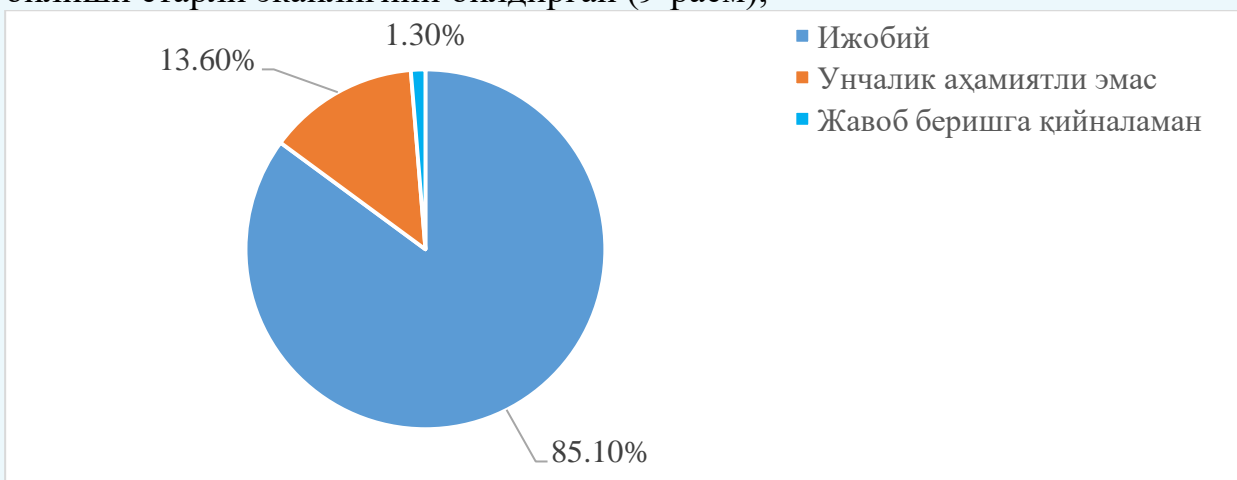
- ўқитувчининг когнитив эгилувчанлиги ҳамда ҳолатларга тайёрлиги даражасини аниқловчи дарс жараёнида муаммоли вазиятларнинг пайдо бўлиши ва уни бартараф этиш борасидаги саволга 51,08 % ўқитувчи коммуникатив қобилиятидан фойдаланиб вазиятдан чиқишини, 31,5 %и эса уни аввалдан кўра

олиши ва ўрнида ҳал қилишини, 13,1 % авторитар услубдан фойдаланиши ва мавзунини ўзгартиришини, 3,4 %и эса бундай ҳолатда ёрдамга муҳтож эканликларини, қолган жуда кичик фоиздаги кўрсаткич бу саволга жавоб бериш учун қийналишини ифодалаган (8-расм);

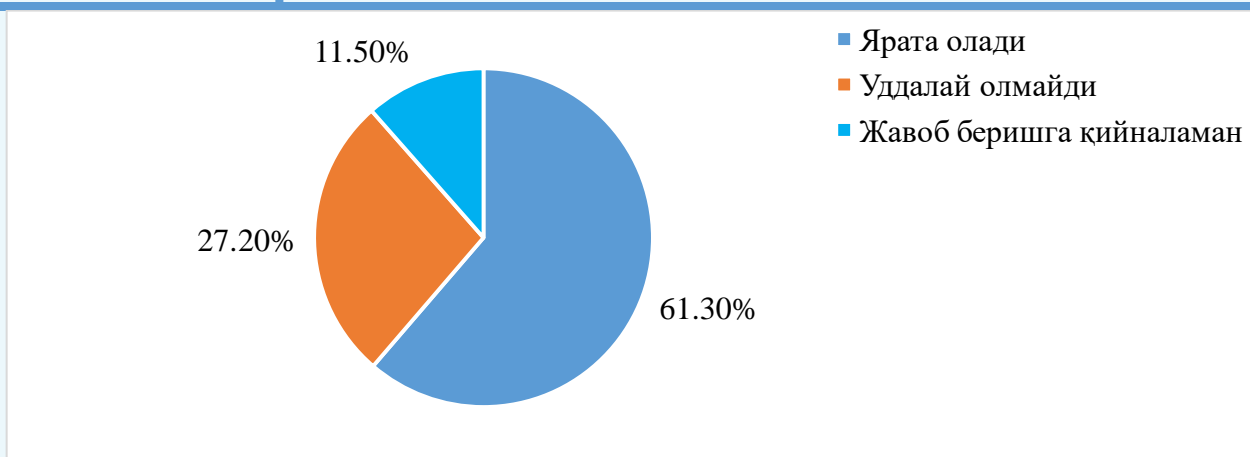
8-расм. Ўқитувчининг муаммоли вазиятларга дуч келгандаги хатти-ҳаракатлари

- масъулият ва мослашувчанликни, жараёнларга киришувчанлик педагогик жамоа учун зарур бўлган касбий фаолиятда ҳамкасблари ва ўқувчилар билан тил топишишни қай даражада муҳим, деб билишини ақс эттирувчи навбатдаги саволга 85,1 % респондент, бу ҳолат муҳимлигини ва бу касбий фаолиятга ижобий таъсир кўрсатишини таъкидлаган бўлса, 13,6 %и ўз фанини чуқур билиши етарли эканлигини билдирган (9-расм);

9-расм. Ўқитувчининг жамоавий муҳитни қабул қилишга муносабати

- эски ва янги билимларни визуаллаштириш, мослаштириш орқали узвийлаштиришни ва когнитив эгилувчанлик жараёнини аниқлашга қаратилган, эски дастур учун янги режа ва дарс ишланмасини яратиш борасидаги ўз муносабатини билдириши зарур бўлган сўровга 61,3 % иштирокчи жиддий муаммоларсиз ярата олишини, 27,2 % иштирокчи дастурлар ўртасидаги фарқ кўплиги сабабли бу ишни уदдалай олмаслигини, 11,4 %и жавоб беришга қийналишини ифодалаган (10-расм).

10-расм. Ўқитувчининг когнитив эгилувчанлиги фаоллаштириш, билимларни узвийлаштиришдаги имконияти

- ноодатий вазиятларга киришиб кетиш, янгиликларни амалий фаолиятга киритиш, уни ўқувчиларга етказиб бера олиш, ҳиссий ва интеллектуал зўриқишдан чўчиш борасидаги ўқитувчи фикри учун қолдирилган сатрга умумий мазмундаги ижобий (чўчимайман, таваккал қиламан, ўзимга ишонаман, бажариб кўраман, ҳаракат қиламан ва бошқалар) жавоблар 57,3 %ни, янгиликдан кўркиш борасидагилар 40 %ни, изоҳ беришни хоҳламаслик ҳолати эса 2,6 %ни ташкил этди.

Ўрганилган таҳлил натижаларига кўра, ўқитувчиларнинг когнитив компетентлигининг мавжуд ҳолати ўртача миқдорда ижобий тавсифни ифодаласа ҳам, юқорида келтирилган кўрсаткичлар когнитив мобиллик, визуаллаштириш ҳамда эгилувчанлик, жумладан, ўқитувчиларни узлуксиз касбий ривожлантиришда когнитив технологияларнинг амалиётга тизимли, узвий кириб келишини таъминлаш муҳимлигини кўрсатди. Шунингдек, ўқитувчиларнинг когнитив сифатлари – мобиллик, визуаллаштириш, эгулувчанликни ривожлантириш тадрижий тафаккур жараёнларининг фаоллашувини ўзида акс эттиришини ифодалади, тажриба-синов ишлари иштирокчиларига фаолиятлари давомида ўзларининг когнитив фаоллиги ва рефлексивлигини баҳолаш, таҳлил қилиш ҳамда улар асосида касбий саъй-ҳаракатларини коррекциялаш, ростлаш учун сўровномалар, методикалар тавсия қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Дементьева О.М. Место познавательной мобильности в структуре познавательных процессов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6-0. – С. 485-491.

2. Ибрагимов, А. А. (2022). ЎҚИТУВЧИНИНГ КОГНИТИВ МОБИЛЛИГИ: ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ, МАЗМУН, МОҲИЯТ ВА ТУЗИЛМА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(1), 672-683.

3. Amrilloevich I. A. COGNITIVE MOBILITY OF THE TEACHER: APPLICATION IN PEDAGOGICAL PRACTICE, CONTENT, ESSENCE AND STRUCTURE //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.